

نیازهای اطلاعاتی متخصصان حوزه علوم پزشکی در ایران و جهان

هما طلاچی^۱

چکیده: ابتدا مروری بر مطالعات انجام شده در خارج در مورد نیازهای اطلاعاتی و استفاده از منابع پزشکی شده و سپس در ایران نیز ۹ پایان نامه در گروه‌های مختلف رشته‌های علوم پزشکی و بهداشتی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که کتاب به عنوان هسته مرکزی بیشترین میزان استفاده را در همه این گروه‌ها داشته است. مجلات بیشتر در گروه‌های عضو هیأت علمی که فعالیت آموزشی و پژوهشی دارند مورد استفاده واقع شده است. شرکت در کنفرانس و سمینار و همچنین بحث با همکاران از راه‌های کسب اطلاعات غیررسمی بوده است. از مهم‌ترین عواملی که در استفاده از منابع اطلاعاتی مؤثر بوده‌اند، می‌توان میزان تحصیلات، نوع حرفه، تخصص، و نوع فعالیت را نام برد. همچنین عدم دسترسی به منابع اطلاعاتی و عدم شناخت آنها از مهم‌ترین عوامل بازدارنده بوده‌اند.

مفهوم استفاده از اطلاعات

یکی از مشکلات عمده پژوهشگران در مطالعات استفاده‌کنندگان تشخیص میان نیازهای اطلاعاتی و استفاده از منابع است. در واقع، تعدادی از مطالعات که در مورد نیازهای اطلاعاتی انجام گرفته به مطالعه استفاده از اطلاعات نیز پرداخته‌اند. از آنجا که مفهوم نیاز اطلاعاتی^(۱) به روشنی مشخص نیست سه مفهوم نیاز اطلاعاتی، استفاده از منابع اطلاعاتی، و رفتارهای اطلاع‌یابی اغلب در پژوهش‌ها و نوشته‌ها به جای یکدیگر بکار می‌روند. در اینجا به وسیله پرسش‌هایی که در ذیل آمده این سه مفهوم از یکدیگر

۱. عضو هیأت علمی دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی

جدا می‌شوند. نیازهای اطلاعاتی در صدد یافتن جواب‌هایی برای سؤالات زیر است:

- چه اطلاعاتی مورد نیاز فرد یا گروه است؟

- آیا فرد یا گروه مورد مطالعه به نیاز اطلاعاتی خویش آگاهی دارد؟

- انواع اطلاعاتی که مورد نیاز است کدام است؟

- چه عواملی در جریان ایجاد نیازها وجود دارد؟

پاسخگویی به این سؤالات اغلب مشکل است، زیرا کسی که نیاز اطلاعاتی دارد دقیقاً معلوم نیست که نیاز خود را در قالب همان عبارات و واژه‌هایی بیان کند که پژوهشگر به دنبال آن است.

پژوهش استفاده از منابع اطلاعاتی به بررسی سؤالات زیر می‌پردازد:

- فرد تا چه اندازه منابع اطلاعاتی زمینه تخصصی خود را می‌شناسد؟

- آیا از این منابع اطلاعاتی استفاده می‌کند؟

- دلایل و هدف وی از استفاده این منابع چیست؟

- در چه مواردی این منابع برای وی کاربرد دارند؟

می‌توان ادعا کرد که فقط کسانی که نیازهای اطلاعاتی‌شان برای خود آنان مشخص است به استفاده از منابع اطلاعاتی می‌پردازند، و در اینجا متوجه رفتارهای اطلاع‌یابی می‌شویم که هدفش رسیدن به جواب‌هایی برای این‌گونه پرسش‌هاست.

- شخص برای یافتن نیازهای اطلاعاتی خود چه می‌کند؟

- چگونه منابع اطلاعاتی را انتخاب کرده و چگونه آنها را جست‌وجو می‌کند؟

- چگونه به آن دسترسی می‌یابد؟

- چه عواملی بر این رفتار وی تأثیر می‌گذارد؟

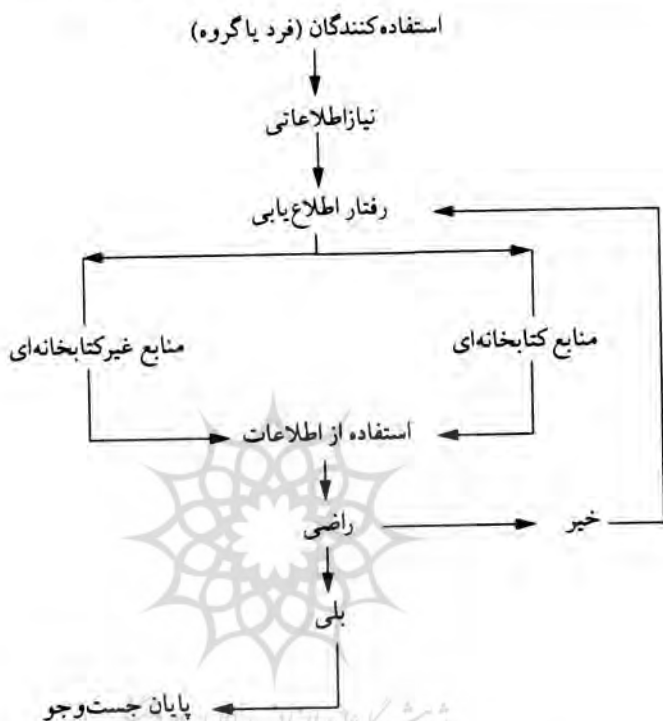
پسلی به عوامل متعددی اشاره می‌کند که در فرایند استفاده از اطلاعات و در نتیجه رفتار اطلاع‌یابی تأثیر می‌گذارند. خصوصاً سابقه، تجربه فرد، انگیزه، تشکیلات حرفه‌ای، سازمان رسمی و غیررسمی، نظام اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، سودمندی اقتصادی آن اطلاعات را از مهم‌ترین عوامل تعیین می‌کند. در واقع رفتار اطلاع‌یابی به جنبه‌های کیفی بیشتر توجه دارد به‌ویژه آنکه عوامل زیربنایی روانشناختی و جامعه‌شناسی حرفه‌ای در آن نقش اساسی دارند^(۲).
الیایان مدلی را برای مراحل استفاده از اطلاعات (تصویر ۱) ارائه می‌دهد^(۳).

کونز^(۴) مطالعات استفاده‌کنندگان را به عنوان مطالعه مجراهای مخصوصی بررسی می‌کند

که شخص از طریق آنها به اطلاعات دست می‌یابد. این مجراها در واقع کتب، مجلات،

کتابشناسی‌ها، نمایه‌نامه‌ها، چکیده‌نامه‌ها، کنفرانس‌ها، و غیره هستند که توسط دانشمندان و

صاحبان مشاغل مختلف علمی مورد استفاده واقع می‌شوند.

تصویر ۱. مراحل استفاده از اطلاعات از نظر الیایان

مینزل (۵) به وجود تفاوتی در این جریان قائل است. به عقیده وی موقعی که مجرا از نقطه نظر محقق مطرح باشد، مطالعه استفاده کنندگان^۱ خوانده می شود که در واقع مطالعه رفتار ارتباطی محققان است. زمانی که این مجرا از نقطه نظر رسانه ارتباطی عنوان شود مطالعه استفاده^۲ نامیده می شود، و سرانجام هنگامی که مجرا از نقطه نظر نظام ارتباط علمی مطرح شود به عنوان جریان اطلاعات^۳ خوانده می شود.

اهمیت و سابقه مطالعات در جهان

مطالعات تجربی نیازها و استفاده از اطلاعات در بسیاری از مشاغل به مدت طولانی در امریکا، انگلیس، و برخی از کشورهای اروپایی انجام گرفته است.

نخستین مطالعات از این نوع به سال‌های ۱۹۲۰ باز می‌گردد، اما در زمان جنگ جهانی دوم، این مقوله از تحقیقات سرعت و حجم بیشتری یافت که تاکنون نیز ادامه دارد، به طوری که در حال حاضر مشکل است بتوان میزان آنها را دقیقاً تخمین زد.

این انتشارات و تحقیقات به اندازه‌ای افزایش یافت که کتابشناسی‌ها و مرورهای دو دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ تعداد قابل توجهی از آنها را دربرداشت. اولین کتابشناسی مربوط به مطالعات استفاده‌کنندگان در زمینه پزشکی تحت عنوان: *An Annotated Bibliography of Studies on the Flow of Medical Information to Practitioners* در سال ۱۹۶۱ توسط بوئک^(۶) جمع‌آوری شد که پیوست آن سال بعد انتشار یافت. این کتابشناسی در سال ۱۹۶۵ به وسیله شرینگتون^(۷) تکمیل گردید. کتابشناسی وی سیاهه‌ای از ۱۶۲ مورد کارهای استناد شده بوئک بود که در آن مشخص می‌شود بیشترین مطالعات انجام شده نیازهای اطلاعاتی پزشکی توسط شرکت‌های دارویی و ناشران مجلات انجام گرفته است.

در سال ۱۹۶۴، بیلی و دیویس^(۸) کتابشناسی دیگری شامل ۴۳۸ مورد از مطالعات استفاده‌کنندگان در سال‌های ۱۹۲۰ تا ۱۹۶۳ را جمع‌آوری کردند. این کتابشناسی شامل تعدادی از مطالعات استفاده‌کنندگان در زمینه شاغلان رشته‌های پزشکی است.

علاوه بر این کتابشناسی‌ها، مرورهای جامعی نیز در مورد نیازها و استفاده از منابع اطلاعاتی توسط آلن، پیسلی، هرتز، مینزل، کراوفورد، مارتین، لین، کرین، و لیز انجام گرفته است که بین سال‌های ۱۹۶۶ تا ۱۹۷۸ در نشریه مرورهای سالانه علوم اطلاع‌رسانی و تکنولوژی^۱ انتشار یافته است. این مرورها از سال ۱۹۸۹ به بعد در فصلنامه مذکور آمده است.

مطالعات انجام شده در خارج

مطالعاتی در سال ۱۹۷۳ توسط فریدلندر^(۹) در "استفاده از منابع کتابخانه توسط پزشکان" انجام گرفت تا مشخص شود کدام منابع و چه مجراهای ارتباطی پزشکی از طریق کتابخانه بیشتر استفاده می‌شود و عوامل تأثیرگذار در استفاده از منابع کدام است. نتایج مطالعه نشان داد که:

۱. کتابخانه مهم‌ترین محل دسترسی به منابع مکتوب است.
۲. مجموعه‌های شخصی مهم‌ترین منبع کسب اطلاعات هستند.
۳. مهم‌ترین منبع اصلی اطلاعات مقالات مجلات هستند.
۴. بیش از نیمی از پزشکانی که از کتابخانه استفاده می‌کردند به طور تصادفی نمایه‌نامه‌ها و فهرست‌برگه‌ها را مورد استفاده قرار می‌دادند.

۵. اطلاعات مورد استفاده عمدتاً برای اهداف پژوهشی، بالینی، و درمانی بوده‌اند. در تحقیق دیگری که توسط نُرثاپ^(۱۰) در سال ۱۹۸۳ صورت گرفته جمعاً ۲۹۳ دانشجوی پزشکی رزیدنت و پزشک مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج به‌دست آمده نشان داد که اعتماد بسیاری به مطالب کتاب، در حد ۴۳ درصد، وجود دارد. سپس تماس فردی با همکاران ۲۸ درصد، و مقالات مجلات ۲۱ درصد مهم‌ترین منابع جهت رفع نیازهای اطلاعاتی بوده است. مجموعه شخصی یکی از مهم‌ترین راه‌های کسب اطلاعات بوده، پس از آن کتابخانه‌های پزشکی برای دانشجویان و پزشکان به‌طور وسیع مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. ولی عمدتاً رزیدنت‌ها بیشتر از آن استفاده می‌کردند. نتایج نشان داد که رابطه کاری، آموزش‌های قبلی دوران دبیرستان از عوامل مؤثر در جریان کسب اطلاعات هستند.

گرچه تکنولوژی پایگاه‌های اطلاعاتی پیوسته از سال‌های ۱۹۷۰ قابل دسترسی بوده یعنی از زمانی که کتابخانه ملی پزشکی امریکا خدمات مدلاین را تازه وارد کرده بود، جست‌وجوی پیوسته تاکنون در میان اکثر پزشکان عمومیت نیافته است.

کیگر در سال ۱۹۷۴ و اشتراسر در سال ۱۹۷۸ و ردفوردر سال ۱۹۸۲ دریافتند که پزشکان آمریکایی به‌ندرت از سیستم مدلاین جهت بازایی اطلاعات استفاده می‌کنند.

به گفته فازون^(۱۱) در سال ۱۹۸۴ مراقبت بیماران و تحقیق بیشترین اهداف و دلایل جست‌وجوهای پیوسته توسط پزشکان است. یکی از پیشرفت‌های نوین در رفتار ارتباطی پزشکان استفاده از کتابداران به عنوان راهنمای اطلاعاتی است.

در سال ۱۹۸۱ اسکورا^(۱۲) و دیویدف نشان دادند که ۸۶ درصد اطلاعات مورد نیاز پزشکان توسط کتابداران بالینی تهیه شده است.

نتایج مطالعه‌ای توسط کوگ^(۱۳) نشان داد که دومین منبع کسب اطلاعات پزشکان بعد از مطالعه تماس با همکاران است. در سال ۱۹۸۲، کیپلو^(۱۴) دریافت که پزشکان از طریق ویزیتورهای دارویی اطلاعات را کسب می‌کنند، زیرا آنها اطلاعات فراورده‌های دارویی را ارائه می‌دهند. ویزیتور دارویی به عنوان نوعی منبع اطلاعاتی درباره داروها جدیدترین آگاهی‌ها را در اختیار پزشکان قرار می‌دهند.

در سال ۱۹۸۰، فورد^(۱۵) نشان داد که در استفاده پزشکان از منابع اطلاعات پزشکی عواملی مانند سابقه آموزشی، وضعیت حرفه‌ای، و تجربه مؤثرند. وی هم‌چنین دریافت که آن دسته از متخصصانی که نوعاً درگیر مسائل آموزشی و پژوهشی در چند سازمان هستند بسامد استفاده از کتابخانه، خواندن انتشارات خارجی، استفاده و اشتراک مجلات خارجی در مقایسه با کتاب، چشم‌پوشی از انتشارات تجارتي، استفاده از خدمات امانت بین کتابخانه‌ای در آنها نسبت به

پزشکان عمومی شاغل که کمتر فعالیت آموزشی و پژوهشی دارند به مراتب بیشتر است. دسترسی به منابع اطلاعاتی یکی از مهم‌ترین عواملی است که در میزان استفاده از منابع اطلاعاتی بوسیله پزشکان مؤثر است زیرا استفاده شدیداً به موجود بودن منابع و خدمات کتابخانه‌ای بستگی دارد. اوسودینا^(۱۶) در سال ۱۹۷۹ دریافت که دسترسی بهتر به بهبود استفاده از منابع کتابخانه کمک می‌کند.

یکی از نتیجه‌های به دست آمده توسط فریدلندر^(۱۷) این بود که کسانی که در امور تحقیقاتی فعالیت دارند بیشتر از منابع رسمی استفاده می‌کنند و آنهایی که به جنبه‌های عملی می‌پردازند بیشتر از منابع غیررسمی اطلاعاتی بهره می‌برند. فارمز^(۱۸) دریافت که آن دسته از متخصصانی که در آموزش دانشگاهی فعالیت دارند آخرین و جدیدترین منابع اطلاعاتی را مطالعه می‌کنند و به مراتب سریع‌تر از خدمات اطلاعات گزیده که به آنها ارائه می‌شود بهره‌مند می‌شوند. نتایج به دست آمده از تحقیق نرثاپ نشان داد که رزیدنت‌ها و دانشجویان پزشکی از کتاب بیشتر استفاده می‌کنند، در حالی که پزشکان بیشتر از مقاله‌های مجلات بهره می‌گیرند.

مطالعه دیگری توسط اوزوب^(۱۹) در سال ۱۹۸۴ درباره استفاده از منابع اطلاعاتی توسط دانشجویان پزشکی و اعضای هیأت علمی در مدارس پزشکی نیجریه صورت گرفت. نتایج حاصله نشان داد که مجلات مهم‌ترین منابع اطلاعاتی اعضای هیأت علمی است، در حالی که متون درسی و تک‌نگاشت‌ها مهم‌ترین منابع اطلاعاتی دانشجویان پزشکی هستند. بایگانی‌های خصوصی اطلاعاتی و تماس با همکاران نیز به عنوان منابع مهم اطلاعاتی هم برای اعضای هیأت علمی و هم دانشجویان بوده است.

مطالعات انجام شده در ایران

مطالعاتی از این قبیل در حوزه پزشکی برای نخستین بار در دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی توسط پایان‌نامه‌های دانشجویان کارشناسی ارشد کتابداری انجام گرفته است. یافته‌های بررسی حاضر حاصل مطالعه ۹ پایان‌نامه است که در فاصله سالهای ۱۳۶۶ تا ۱۳۷۳ دفاع شده است. این مطالعات در اینجا در سه قسمت آمده است:

۱. استفاده از منابع اطلاعاتی کتابخانه‌ای؛
۲. استفاده از منابع اطلاعاتی غیرکتابخانه‌ای؛
۳. عوامل مؤثر در استفاده از اطلاعات مورد نیاز.

استفاده از منابع کتابخانه‌ای

از تحقیقات انجام شده در رشته‌های مختلف و نیاز اطلاعاتی کارکنان بهزیستی، متخصصان

علوم تغذیه و صنایع غذایی، کارشناسان خدمات بهداشتی، داروسازان، متخصصان قلب و ریه و عروق، متخصصان توانبخشی پرستاران، دانشجویان دوره‌های مختلف پزشکی نتایج زیادی حاصل شده است که اهم آنها به شرح زیر است:

- متخصصان علوم وابسته به پزشکی به‌طور عمده از کتاب استفاده می‌کنند. اسدی گرگانی^(۲۰) در ۱۳۶۶ در تحقیق خود نشان داد که متخصصان و کارکنان سازمان بهداشتی، کتاب را به عنوان پر مراجعه‌ترین منبع اطلاعاتی با اولویت نخست مشخص کرده‌اند. معصومی^(۲۱) در نیازهای اطلاعاتی داروسازان و خوش‌منش^(۲۲) در نیازهای اطلاعاتی متخصصان تغذیه نیز به همین نتیجه رسیده‌اند. گیل^(۲۳) در تحقیق خود در مورد نیازهای اطلاعاتی متخصصان توانبخشی نشان می‌دهد که استفاده از کتاب به نحو چشمگیری بیش از هر منبع دیگری است، به‌طوری که صددرصد متخصصان رشته‌های کاردرمانی، گفتاردرمانی، و اعضای مصنوعی از کتاب استفاده می‌کنند. میزان استفاده در گروه‌های فیزیوتراپی ۸۶ درصد، بینایی‌سنجی ۷۵ درصد، و شنوایی‌سنجی ۶۷ درصد است.

شکوری^(۲۴) در ۱۳۷۲ در مطالعه‌ی نیازهای اطلاعاتی پرستاران در میان سه گروه با فعالیت آموزشی - پژوهشی، آموزشی - بالینی، و بالینی نشان می‌دهد که میزان استفاده از کتاب صددرصد است. لیل‌آبادی^(۲۵) نیز در تحقیق نیازهای اطلاعاتی متخصصان قلب و ریه، استفاده از کتاب را بالاترین ذکر می‌کند. از جمله نتایج این تحقیق آن است که آن دسته از متخصصان غیر هیأت علمی که در فعالیت آموزشی و پژوهشی شرکت ندارند به میزان بیشتری از کتاب استفاده می‌کنند.

از طرفی متخصصان علوم مختلف پزشکی جهت به‌دست آوردن آخرین پیشرفت‌ها و جدیدترین تحولات علمی بایستی از مقالات مجلات که متداول‌ترین منابع اطلاعاتی هستند استفاده کنند. از نتایج تحقیقات انجام شده مشخص می‌شود که نشریات ادواری در گروه متخصصان تغذیه بیشترین استفاده و بالاترین اولویت را داشته است. متخصصان علوم دارویی نیز به‌طور عمده جهت کسب اطلاعات جدید از مجلات با درصد بالایی استفاده می‌کنند. هم‌چنین آن دسته از پرستاران که در امور آموزشی و پژوهشی فعالیت دارند، خصوصاً با تحصیلات کارشناسی ارشد، از نشریات ادواری به میزان بالاتری نسبت به پرستاران با فعالیت بالینی استفاده می‌کنند. اما گرچه این متخصصان بعد از کتاب و یا گاهی به عنوان اولین منبع اطلاعاتی از مجلات استفاده می‌کنند، ناگاهی آنها از نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها که مهم‌ترین ابزار جهت جست‌وجوی اطلاعات کتابشناختی است مشخص است.

در مطالعه‌ای در ۱۳۶۶ توسط طلاچی^(۲۶)، درباره‌ی میزان استفاده از پنج ابزار: ایندکس مدیکوس، بایولوژیکال ابسترکت، کمیکال ابسترکت، اکسپتامدیکا، و نمایه‌نامه‌ استنادی

علوم در ۲۹۵ نفر از اعضای هیأت علمی پزشکی، پژوهشگران، و دانشجویان مشخص شد که میزان شناخت این منابع در هر سه گروه در حد فوق‌العاده پایینی است، به طوری که حتی استفاده از ایندکس مدیکوس که شناخته شده‌ترین منبع یا مرجع پزشکی است تنها در ۳۳ درصد اعضای هیأت علمی و ۴۰/۷ درصد دانشجویان صورت گرفته است. میزان آشنایی با نمایه‌نامه استنادی علوم نیز در پایین‌ترین حد بوده است. می‌توان گفت که اصولاً هیچ یک از گروه‌های مورد مطالعه این منبع را نمی‌شناخته‌اند. در این پژوهش مشخص شد که به‌طور متوسط میزان استفاده این منابع یک تا پنج بار در طول سال است و این نکته حاکی از آن است که در زمینه تحقیق و استفاده از مجلات علمی میزان مراجعه به این گونه منابع در سطح فوق‌العاده پایینی قرار دارد.

نتایج حاصل از تحقیقات انجام گرفته طی سال‌های بعد در مورد میزان شناخت نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها توسط متخصصان رشته‌های مختلف پزشکی نشان می‌دهد که گرچه در گروه‌های مختلف میزان شناخت کم و بیش تفاوت می‌کند، ولی در مجموع میزان شناخت و استفاده از این منابع عموماً در سطح پایینی قرار دارد؛ به طوری که متخصصان علوم دارویی و داروسازان چکیده‌نامه شیمی را به عنوان مهم‌ترین منبع مورد استفاده قرار می‌دهند، پس از آن ایندکس مدیکوس و کارت کاتنت توسط داروسازان عضو هیأت علمی مهم‌ترین منابع ذکر شده‌اند. از نکات جالب بررسی نیازهای اطلاعاتی داروسازان این است که با وجود اکسپرتامدیکا به عنوان منبعی معتبر در زمینه زیست‌پزشکی و دارویی، میزان شناخت بسیار کمتری را میان متخصصان دارویی نشان داده است.

در بررسی نیازهای اطلاعاتی متخصصان توان‌بخشی مشخص می‌شود که در گروه‌های فیزیوتراپی و شتوایی‌شناسی و بینایی‌سنجی بالاترین میزان شناخت نسبت به ایندکس مدیکوس به ترتیب با ۴۴/۸ درصد، ۴۰ درصد، و ۲۵ درصد بوده است. ضمناً گروه‌های اعضای مصنوعی هیچ‌گونه شناختی از نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌های عمومی پزشکی نداشته‌اند.

برای متخصصان علوم تغذیه ایندکس مدیکوس و نمایه‌نامه و چکیده‌نامه تخصصی این رشته شناخته شده‌ترین منابع بوده است. در حالی که نمایه‌نامه استنادی علوم، اکسپرتامدیکا، و کارت کاتنت را اصولاً نمی‌شناخته‌اند و کمترین میزان استفاده را از آنها کرده‌اند.

شکوری در بررسی نیازهای اطلاعاتی پرستاران نشان می‌دهد که در میان این گونه مراجع بیشتر از ایندکس مدیکوس استفاده می‌شود، و نسبت به منبع تخصصی رشته پرستاری یعنی نمایه بین‌المللی پرستاری^۱ شناخت کمتری وجود دارد.

یکی از متداول‌ترین منابع کسب اطلاعات جهت پژوهشگران و متخصصان استفاده از

گزارش و تحقیقات بین‌المللی داخلی و بین‌المللی است که از طرف سازمان‌های داخلی و خارجی انتشار می‌یابند، به‌طوری که متخصصان علوم تغذیه انتشارات سازمان بهداشت جهانی، سازمان فائو، و یونیسف را با درصدهای بالا مهم‌ترین منابع اطلاعاتی خود ذکر کرده‌اند. خصوصاً انتشارات سازمان بهداشت جهانی و همچنین انتشارات سازمان‌های داخلی مانند انستیتو تغذیه، انتشارات دانشکده بهداشت، مرکز آمار ایران، و مؤسسه استاندارد از مهم‌ترین این سازمان‌ها بوده‌اند.

اهمیت و نقش این‌گونه انجمن‌های تخصصی در رساندن اطلاعات به متخصصان رشته‌های دیگر نیز مشخص است، به‌طوری که متخصصان قلب و عروق و ریه کلاً استفاده از گزارش‌های تحقیقی انجمن‌های بین‌المللی را یکی از مهم‌ترین منابع کسب اطلاع معرفی کرده‌اند. از جمله مهم‌ترین این منابع انتشارات کالج قلب و عروق آمریکا و کالج پزشکان قفسه صدری آمریکا و از میان انتشارات داخلی نشریه قلب و عروق و مجله نظام پزشکی ایران بوده است.

استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی مدلاین و دیسک‌های نوری که تسهیلات جدیدتری برای بازیابی اطلاعات کتابشناختی است و امروزه از طرف وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی در اختیار کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی پزشکی قرار گرفته به علت سریع‌تر در اختیار گذاردن اطلاعات کتابشناسی از متداول‌ترین منابع اطلاعاتی محسوب می‌شوند، اما میزان استفاده از آنها در گروه‌های مختلف رشته پزشکی متفاوت است.

آنچه در همه این پژوهش‌ها کاملاً مشخص است این است که در هر رشته‌ای متخصصانی که فعالیت آموزشی و پژوهشی دارند و عضو هیأت علمی هستند به‌طور چشمگیری از این خدمات استفاده می‌کنند. این مطلب در متخصصان قلب و ریه و عروق به‌وضوح روشن است؛ به‌طوری که از تحقیق لیل‌آبادی معلوم می‌شود، این متخصصان در گروه عضو هیأت علمی به‌طور صددرصد از دیسک‌های نوری بهره‌مند می‌شوند، گروه غیر هیأت علمی اساساً از دیسک‌های نوری استفاده‌ای نمی‌کنند.

متخصصان علوم دارویی نیز آن دسته که در مراکز دانشگاهی فعالیت دارند به‌طور معنی‌دار از مجلات و دیسک‌های نوری استفاده بیشتری می‌کنند. همین مطلب در متخصصان تغذیه نیز دیده می‌شود، به‌طوری که این متخصصان با فعالیت آموزشی - پژوهشی به میزان بیشتری از دیسک‌های رایانه‌ای خصوصاً مدلاین استفاده می‌کنند.

کتابخانه‌ها و مجموعه‌های شخصی مهم‌ترین مجراهای کسب اطلاعات بوده‌اند. چنانچه از تحقیق معصومی مشخص می‌شود، کتابخانه دانشکده داروسازی دانشگاه تهران به‌طور چشمگیری مورد استفاده متخصصان علوم دارویی قرار گرفته که نشان‌دهنده غنی بودن این

کتابخانه است، هم‌چنین استفاده از مجموعه‌های شخصی به نسبت ۴۷ درصد در میان اعضای هیأت علمی داروسازی و ۳۳ درصد در متخصصان شاغل در شرکت‌های دارویی بوده است. مبلغی (۲۷) در سال ۱۳۷۳ در شیوه‌های کسب اطلاعات کارشناسان خدمات بهداشتی استان آذربایجان غربی نشان داد که در میان این کارشناسان استفاده از مجموعه شخصی بیش از هر مجموعه دیگری است.

ناظری (۲۸) در بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی ایران در سه مقطع شامل ۷۲ نفر در فیزیوپاتولوژی، ۹۰ نفر در مقطع کارآموزی، و ۸۵ نفر در مقطع کارورزی نشان می‌دهد که راه‌های کسب اطلاعات در مقاطع مختلف دارای اختلاف معنی‌داری است؛ به‌طوری که در دانشجویان فیزیوپاتولوژی شرکت در کلاس، سپس مراجعه به کتابخانه اولویت اول و دوم را داشته و در مقاطع کارآموزی و کارورزی استفاده از مجموعه شخصی و مراجعه به کتابخانه اولویت‌های اول و دوم را به خود اختصاص داده است.

استفاده از منابع غیرکتابخانه‌ای

از آنجا که متخصصان رشته‌های علوم پزشکی قسمتی از وقت خود را صرف روزآمد کردن اطلاعات و فراگیری ابداعات جدید و تحولات تازه از طریق کتب، مجلات تخصصی و حرفه‌ای، و سایر منابع چاپی می‌کنند، و این کار مستلزم وقت و فرصت مطالعه و دسترسی به منابع است؛ در مواقعی که نیازها حاد و فوری باشد و یا فرصت مطالعه نیز نباشد از طریق مشاوره با همکاران نیاز اطلاعاتی خود را برطرف می‌کنند. از طرفی این باور در مورد مجراهای غیررسمی وجود دارد که انتشارات رسمی و چاپی مدتی طول می‌کشد تا به دست استفاده‌کننده برسد.

به علت این تأخیر و درنگ، متخصصان کوشش می‌کنند که مسائل مختلف و اطلاعات تازه را از طریق تماس با همکارانی که فعالیت‌های مشابه دارند به دست آورند. اعتقاد به منابع اطلاعاتی غیررسمی موقعی تظاهر می‌کند که در یک حوزه دقیق علمی باشد.

این مجراها یا منابع غیررسمی عبارتند از:

۱. تماس‌های شخصی و بحث با همکاران؛
 ۲. شرکت در جلسات حرفه‌ای یا شرکت در سمینارها و کارگاه‌ها؛
 ۳. کنفرانس‌های تخصصی داخلی، ملی، و بین‌المللی؛
 ۴. ویزیتورهای دارویی، کتابداران، و سوپروایزرها.
- یافته‌های مطالعات انجام شده در زمینه استفاده از منابع غیرکتابخانه‌ای نشان می‌دهد که

متخصصان علوم دارویی شرکت در سمینارها را در درجه دوم پس از استفاده از کتابخانه و مراکز اطلاعاتی ذکر کرده‌اند. متخصصان علوم توان‌بخشی همگی کسب اطلاعات از طریق شرکت در کنفرانس را در اولویت قرار داده‌اند. استفاده از این مجرای غیررسمی از گروه‌کاردرمانی و اعضای مصنوعی ۱۰۰ درصد، شنوایی‌سنجی ۸۰ درصد، بینایی‌سنجی ۷۵ درصد، گفتاردرمانی ۶۷ درصد، و فیزیوتراپی ۶۲ درصد بوده است. متخصصان علوم تغذیه از میان مجراهای غیررسمی اطلاعاتی گروه‌های دارای فعالیت آموزشی - پژوهشی شرکت در کنفرانس و گروه‌های دارای فعالیت درمانی مشورت با همکاران را جهت کسب اطلاعات بسیار مفید دانسته و از آن استفاده کرده‌اند.

پرستاران از مجراهای غیررسمی اطلاعاتی بالاترین و با اهمیت‌ترین میزان استفاده، ۷۰ درصد، را شرکت در کنفرانس‌ها دانسته‌اند که با توجه به یافته‌های پژوهش در گروه‌های دارای فعالیت آموزشی - پژوهشی ۷۵ درصد، ۶۵/۵ درصد در آموزشی - بالینی مشخص شده است. به‌طور کلی پرستاران شرکت در کنفرانس‌ها، بحث با همکاران، شرکت فعال در برنامه‌های آموزشی سوپروایزرها را ذکر کرده‌اند. در گروه آموزشی - بالینی مشورت با کتابدار و پرستاران با فعالیت آموزشی شرکت در تیم‌های پزشکی به عنوان سه مجرای غیر رسمی اطلاعاتی بوده است.

کارشناسان خدمات بهداشتی از میان مجراهای غیررسمی، شرکت در کارگاه‌های آموزشی را مهم‌ترین منبع اطلاعاتی غیر مکتوب برای کسب اطلاعات دانسته‌اند.

عوامل مؤثر در استفاده متخصصان علوم پزشکی از اطلاعات

در مطالعه استفاده از اطلاعات به دو دسته از عوامل توجه شده است:

۱. عوامل مربوط به ویژگی‌های شخصی استفاده‌کنندگان از اطلاعات، مانند جنسیت، تسلط بر زبان، سابقه، تجربه، میزان تحصیلات، نوع فعالیت‌های متخصصان از قبیل فعالیت آموزشی، آموزشی - پژوهشی، فعالیت‌های بالینی - درمانی، عضو هیأت علمی بودن، و غیر آن.
 ۲. عواملی که مربوط به منابع اطلاعاتی و کتابخانه‌های پزشکی و خدمات اطلاعاتی است، مانند در دسترس بودن منابع، نیازها با توجه به نوع فعالیت، میزان شناخت منابع همه متغیرهایی بوده‌اند که به نوعی در الگوی استفاده از اطلاعات تأثیر گذاشته‌اند.
- در تحقیق در مورد متخصصان علوم دارویی مشخص می‌شود که متخصصان با درجه دکتری که در کشورهای خارجی تحصیل کرده‌اند شیوه‌های دستیابی به منابع را بیشتر می‌شناسند، و با وجود کمبودها، مجراهایی را برای کسب اطلاعات مورد نیاز خود پیدا کرده و از آن استفاده

می‌کنند. آنان اولویتی برای استفاده از منابع اطلاعاتی قائل نشده‌اند، زیرا استفاده از هر یک از منابع اهمیت ویژه‌ای برایشان دارد. مثلاً کارنت کانتنت را برای دستیابی به اطلاعات روزآمد و ایندکس مدیکوس را برای موارد دیگری به کار می‌برند. هم‌چنین این مطالعه نشان می‌دهد که متخصصان منابع اطلاعاتی ردیف اول دارویی مانند مرک ایندکس^۱ را با ۹۴ درصد استفاده می‌کنند و به نحوی در اختیار دارند. علت آن است که در طول آموزش رشته خود با این منابع آشنایی پیدا کرده‌اند، ولی منابع ردیف دوم را کمتر می‌شناسند.

شکوری^(۲۹) در تحقیق در مورد پرستاران مشخص می‌کند که دلایل عدم استفاده پرستاران از منابع اطلاعاتی ناآشنایی و عدم دسترسی است. هم‌چنین میزان شناخت پرستاران از نشریات و منابع کتابشناختی به نوع فعالیت آنها بستگی دارد، به طوری که آن دسته از پرستاران که کار آموزشی و پژوهشی انجام می‌دهند و میزان تحصیلاتشان در سطح کارشناسی ارشد است، این منابع را بیشتر می‌شناسند و استفاده بیشتری از آنها می‌کنند.

نکته جالب توجه در تحقیق در نیازهای اطلاعاتی متخصصان توان بخشی که شناخت منابع و میزان استفاده در آنها به طور چشمگیری درصدهای فوق‌العاده پایینی داشته حاکی از آن است که مهم‌ترین عامل پس از عدم دسترسی به منابع، آن است که بیشتر متخصصان این رشته در مقطع کارشناسی هستند و در واقع ۵۷ درصد از کل جامعه را دربر می‌گرفته است. هم‌چنین از لحاظ سنوات خدمت بسیار جوان بوده و بیشتر به کاردرمانی و تدریس اشتغال داشته‌اند. علاوه بر آن، بالا بودن حجم کار این متخصصان امکان مراجعه به مراکزی را که دارای کتابخانه و ابزارهای مختلف کسب اطلاعات باشد از آنان سلب کرده است.

به‌علاوه، این متخصصان که اکثراً به‌عنوان مربی استخدام شده‌اند، انگیزه‌ای جهت انجام کارهای تحقیقاتی نداشته‌اند. گیل^(۳۰) این مطلب را احتمالاً دلیل عدم استفاده فعال از منابع می‌داند.

جمع بندی و نتیجه گیری

نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که:

۱. تشخیص نیازهای اطلاعاتی، استفاده از منابع اطلاعاتی، و رفتار اطلاع‌یابی هنوز به وضوح روشن نشده است. بنابراین، برخی مطالعات که به عنوان نیاز اطلاعاتی نامیده شده‌اند در واقع استفاده از منابع اطلاعاتی بوده‌اند.
۲. آنچه در همه این تحقیقات مشخص شده این است که متأسفانه کتاب هسته مرکزی جهت

دسترسی به اطلاعات برای متخصصان مختلف علوم پزشکی است. استفاده از کتاب در اکثر این مطالعات در مرتبه اول قرار گرفته و یا درصد بالایی را به خود اختصاص داده است، در حالی که نتایج تحقیقات در کشورهای پیشرفته عکس این مطلب را نشان می‌دهد.

۳. استفاده از مجلات که بیشترین ارزش اطلاعاتی و جدیدترین تحولات را در بر دارد، در مرتبه دوم استفاده قرار می‌گیرد، و این در حالی است که استفاده از مجلات به نوع فعالیت متخصصان بستگی دارد. چنانچه متخصصان علوم تغذیه، قلب و ریه، داروسازان، و پرستاران با فعالیت آموزشی و پژوهشی میزان استفاده از مجلات را با درصدهای بالاتری داشته‌اند.

۴. مجموعه‌های شخصی و کتابخانه‌های دانشگاهی و مراکز آموزشی و پژوهشی تخصصی از مهم‌ترین راه‌های کسب اطلاعات بوده‌اند.

۵. شرکت در کنفرانس‌ها و سمینارها از مهم‌ترین مجراهای غیررسمی جهت کسب اطلاعات بوده است. میزان استفاده از کنفرانس‌ها و سمینارها به نوع فعالیت متخصصان بستگی داشته به طوری که آن دسته از متخصصان با فعالیت آموزشی و پژوهشی به میزان بالاتری شرکت در کنفرانس‌ها را تعیین کرده‌اند. بحث با همکاران در مرتبه بعد قرار می‌گیرد.

۶. میزان استفاده از منابع اطلاعاتی در درجه اول به میزان شناخت و در دسترس بودن منابع بستگی دارد. از سایر عوامل که در استفاده مؤثر بوده‌اند می‌توان آشنایی با زبان خارجی؛ نوع فعالیت آموزشی و پژوهشی، یا بالینی، درمانی؛ میزان تحصیلات؛ محل تحصیل (در داخل کشور یا خارج) سابقه و تجربه؛ و انگیزه اشاره کرد. مطالعات فرعی

۷. عواملی چون عدم شناخت منابع، عدم نیاز، عدم شرکت در فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی، و خصوصاً عدم دسترسی به منابع از عوامل بازدارنده محسوب شده‌اند.

اهم پیشنهادات

- معصومی^(۳۱) در پایان‌نامه خود ایجاد یک مرکز اطلاع‌رسانی علوم دارویی را جهت تهیه و گردآوری منابع اطلاعاتی داروسازی خصوصاً برای همکاری کتابخانه‌های داروسازی داخل و خارج کشور و اشتراک منابع اطلاعاتی کتابخانه‌های کشور را برای هماهنگ کردن مجموعه کتابخانه‌های داروسازی پیشنهاد می‌کند.

- ضمن بررسی تحقیق خوش‌منش^(۳۲) مشخص می‌شود که بیش از نیمی از متخصصان علوم تغذیه که در امر آموزش و پژوهش فعالیت دارند از نشریات ادواری بیشتر استفاده می‌کنند. وی پیشنهاد می‌کند که یکی از کتابخانه‌های تخصصی که در زمینه علوم تغذیه فعالیت دارد مجموعه کاملی از نشریات ادواری کلیدی این رشته را گردآوری و سازماندهی کند تا دسترسی

سریع متخصصان به این بشریات فراهم شود.

- میلی (۳۳) در بررسی نیازهای اطلاعاتی ۱۳۰ نفر از کارشناسان خدمات بهداشتی استان آذربایجان غربی می‌نویسد: مشکل عمده این کارشناسان تحت مطالعه در دسترسی به منابع، نبودن واحدی برای تأمین و نگهداری منابع اطلاعاتی مکتوب در مراکز بهداشتی است. وی پیشنهاد می‌کند بودجه‌ای برای تأمین منابع اطلاعاتی مکتوب در مراکز بهداشت در نظر گرفته شود و سعی گردد ترجمه کلیه انتشارات سازمان بهداشت جهانی در اختیار کارشناسان خدمات بهداشتی قرار گیرد.

- یکی از نتایج تحقیق برادران لیل آبادی (۳۴) نشان می‌دهد که متخصصان قلب و ریه و عروق عضو هیأت علمی نسبت به گروه غیر هیأت علمی به کتابخانه‌های تخصصی دسترسی بیشتری دارند. برای جبران کمبودهای این متخصصان اخیر جهت کسب اطلاعات روزآمد وی پیشنهاد می‌کند که نوعی شبکه کامپیوتری ایجاد شود تا متخصصانی که به کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی قلب دسترسی ندارند در مطب خود از پایانه‌های شبکه کامپیوتری بهره‌مند گردند.

- در بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان مقاطع فیزیوپاتولوژی، کارآموزی و کارورزی پزشکی توسط ناظری (۳۵)، مشخص می‌شود که متون درسی پزشکی در همه مقاطع بیشترین استفاده را دارند. وی پیشنهاد می‌کند که کتابخانه‌های دانشکده‌های پزشکی این کتب را در نسخه‌های متعدد تهیه و گردآوری کنند.

- در بررسی نیازهای اطلاعاتی متخصصان توانبخشی توسط گیل (۳۶) مشخص می‌شود که آگاهی متخصصان از ابزارهای بازیابی اطلاعات یا نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها درصدهای بسیار پایینی را به خود اختصاص می‌دهد، به طوری که میزان شناخت کل جامعه از ۹/۷ درصد تجاوز نمی‌کند. وی اظهار می‌دارد که ناآشنایی موجب کاهش استفاده از منابع می‌شود. وی پیشنهاد می‌کند که آموزش استفاده از این منابع و کارگاه‌های استفاده از منابع کتابخانه‌ای دایر گردد. ■

مآخذ

1. T.D. Wilson. "The Investigation of Information Use and Users' Need." In: *Final Report of UNISIST Seminar on the Education and Training of Users of Scientific and Technological Information*, Rome. 18-21 oct 1976. PP. 34-48.
2. W.J. Paisly. "Information Needs and Uses". *Annual Review of Information Science and Technology*. Washington: American Society for Information Science, 1968.

3. Ribhi M. Elayyan. The Use of Information by Physicians. *International Library Review*, 1988, 20: 247 - 265.
4. Werner Kunz. *Methods of Analyzing and Evaluation of Information Needs*. Munchen: Verlag Dokumentation. 1977. P. 15-20.
5. Herbert Menzel. Information Needs and Uses. *Annual Review of Information Science and Technology*. Washington: American Society for Information Science, 1966.
6. Walter Boeck. *An Annotated Bibliography of Studies in Flow of Medical Information to Practitioners*. Part I. Bethesda: Maryland: Institute for Advancement of Medical Communication, 1961.
7. A. Sherrington. "An Annotated Bibliography of Studies on the Flow of Medical Information to Practitioners." *Methods of Information in Medicine*. 1955, 4: 45 - 47.
8. R. Davis; C. Baily. *Bibliography of Use Studies*. Philadelphia: Drexel Institute of Technology, 1964.
9. Janet Friedlander. "Clinicians Search for Information." *Journal of American Society for Information Science*, 1973, 24: 65-69.
10. Diana Northup. "Characteristic of Clinical Information Searching." *Journal of Medical Education*. 1988, 55: 873 - 881.
11. Nancy Fazzon. "Medlars Utilization in New England." *Bulletin of the Medical Library Asso.* 1981, 72: 6-11.
12. G. Scura; F. Davidoff. "Case-related Used of Medical Literature: Clinical Librarian Service for Improving Patient Care." *Journal of the American Medical Asso.* 1981, 245: 50 - 52.
13. W. Kough. "Are Hospital Libraries Meeting Physians' Information Needs." *Special Libraries*. 1973, 64: 222 -227.
14. T. Caplow. "A Research Report from the Medical Field." *Harvard Review*. 1982, 30: 102-112.
15. Geoffrey Ford. *The Use of Medical Literature: A Preliminary Survey*. London: British Library, 1980.
16. O. Osudina. "Relationships Between Accessibility and the Use Made of Academic Libraries." *Nigerian Library*. 1974, 10: 41-50.
17. Janet Friedlander. *Ibid.*
18. Jane Farmer. "Information Needs of Clinicians." *Bulletin of the Medical Library Association* . 1979, 67: 53-54.
19. Stephen A. Osiobe. "Study of the Use of Information Sources by Medical Faculty Staff in Nigerian University." *Journal of Information Sciences*. 1986, 12: 77- 183.

کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۶۶.

۲۱. فرناز معصومی. بررسی نیازهای اطلاعاتی متخصصان علوم دارویی و ارائه الگوی مناسب جهت رفع نیازهای آنان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۱.

۲۲. زیبا خوش‌منش. بررسی نیازهای اطلاعاتی متخصصان علوم تغذیه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۱.

۲۳. پروین گیل. بررسی نیازهای اطلاعاتی متخصصان علوم نوان بخشی شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، تهران، شهید بهشتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۲.

۲۴. هاشم شکوری منفرد. بررسی نیازهای اطلاعاتی پرستاران شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، تهران، شهید بهشتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۲.

۲۵. ماه‌سوری برادران لیل‌آبادی. بررسی نیازهای اطلاعاتی متخصصان قلب و عروق و ریه در شهر تبریز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۲.

۲۶. هما طلاچی. استفاده دانشجویان، پزشکان عضو هیئت علمی پژوهشگران از نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، تهران، شهید بهشتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۶۶.

۲۷. صلاح‌الدین مبلغی. بررسی استفاده از منابع اطلاعاتی و شیوه‌های کسب آن توسط کارشناسان خدمات بهداشتی استان آذربایجان غربی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۲.

۲۸. شاپور ناظری. بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۳.

۲۹. هاشم شکوری منفرد. همان.

۳۰. پروین گیل. همان.

۳۱. فرناز معصومی. همان.

۳۲. زیبا خوش‌منش. همان.

۳۳. صلاح‌الدین مبلغی. همان.

۳۴. ماه‌سوری برادران لیل‌آبادی. همان.

۳۵. شاپور ناظری. همان.

۳۶. پروین گیل. همان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی